

Kerkelanden, wat voorafging

KARIN ABRAHAMSE

Kerkelanden, wat vooraf ging

KARIN ABRAHAMSE

Toen in het eerste hofje van de wijk Kerkelanden, het Lutherhof, in 1967 een modelwoning en een voorlichtingscentrum werden ingericht, was dat het slotstuk van een ontwikkeling van bijna vijftien jaar plannenmakerij. De eerste bewoners van de wijk waren blij met hun prachtwoning. Ze zouden waarschijnlijk nog blijer zijn geweest als ze zich hadden gerealiseerd aan welke plannen hun wijk was ontsnapt. Dit artikel gaat over die plannen, de ideeën die erachter schuil gingen en hoe ze in de prullenbak belandden.

Dudok had ongelijk

In augustus 1953 richtten J. Matser, H.C. Smit en E.G. van der Smit zich met een verzoekschrift tot de Hilversumse gemeenteraad.¹ Hierin betoogden zij dat uit recent onderzoek overduidelijk bleek dat er in de hele gemeente nog maar één gebied in aanmerking kwam voor bebouwing.² ‘Ten noorden, oosten, zuiden en westen’ was de gemeente immers ingesloten door al dan niet beschermde natuurgebieden. Gemeentearchitect Dudok had in 1935 al in het Uitbreidingsplan bepaald dat van uitbreiding van de stad geen sprake meer hoefde te zijn. Hij gaf de voorkeur aan natuurbehoud en het intomen van de bebouwde kom.

Dat Dudok het bij het verkeerde eind had gehad en zich liet beïnvloeden door het tijdsgewricht, dat behoefde volgens de heren geen betoog. Destijds was het immers crisis alom met, mede als gevolg daarvan, een enorme leegstand van woningen. Behoeftte aan stadsuitbreiding was er in de jaren dertig dus niet. Dat was inmiddels anders: ‘Nu diverse bedrijven, die in de dertiger jaren een crisis doormaakten, bloeiende zijn, lijkt het een daad van wijs beleid daar op stedenbouwkundig gebied rekening mede te houden.’ Over de natuurgebieden was geen discussie nodig: die moesten behouden blijven. Toch zagen Matser cum suis nog wel mogelijkheden aan de zuidwest-zijde van de bebouwde kom: ‘Om welke reden de gronden nabij de rioolwaterzuiveringsinrichting tussen Vreelandseweg, Raaweg en Loosdrechtseweg buiten het uitbreidingsplan zijn gehouden, is moeilijk te begrijpen, aangezien die gronden vanwege hun natuurschoon niet gespaard behoeven te worden.’

Johan Matser, Hendrik Christiaan Smit en Everhardus Gerrit van der Smit waren – niet verwonderlijk – eigenaren van een deel van die gronden. Matser was al sinds 1944 actief in de gemeente. Eerst met bescheiden bouwplannetjes, maar vanaf 1950 als projectontwikkelaar van woningcomplexen aan onder andere de Berlagelaan, de Verzetsliedenbuurt, aan de Kolhornseweg en aan de Nieuw-

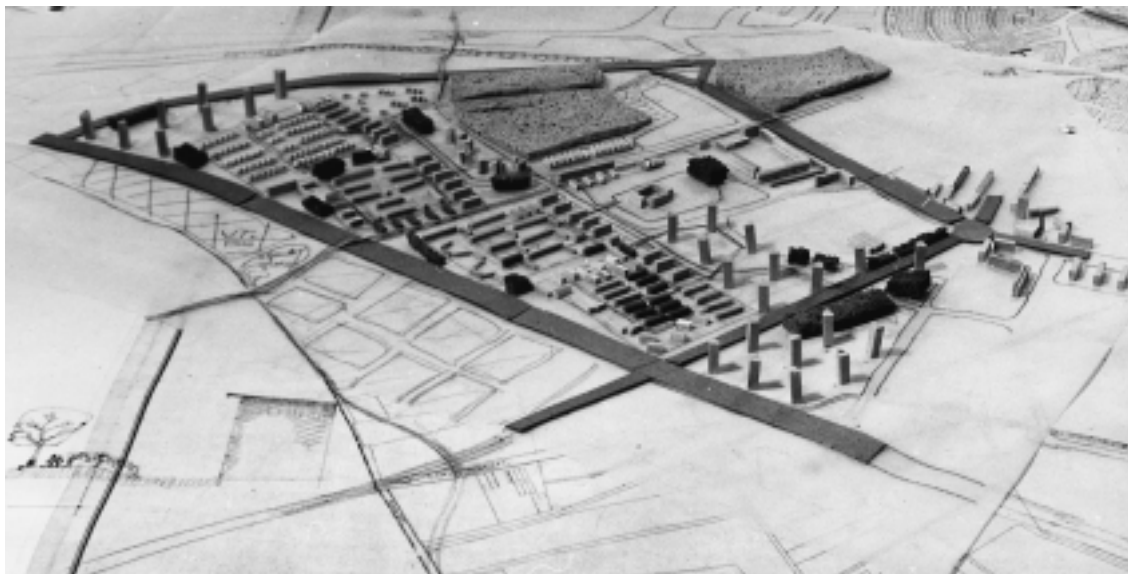

Fragment van een luchtfoto van Hilversum uit 1947. De rioolwaterzuiveringsinstallatie is goed te onderscheiden, evenals een deel van oorspronkelijke verkaveling met de langgerekte percelen en de afwateringsloten. De Diependaalselaan en de Zeverijnstraat zijn nog in aanleg. De witte streep in het landschap rechtsonder is een deel van de dichtgegooidde tankgracht die door de Wehrmacht rondom Hilversum werd gegraven. (coll. Streekarchief)

landseweg.³ Smit en Van der Smit waren actief als makelaar.⁴ Een gelegenhedencombinatie.

‘Schraal en onvruchtbaar’

Het rekest had als doel de gemeenteraad te bewegen tot een besluit om de gronden voor bebouwing te bestemmen en daartoe het uitbreidingsplan aan te passen. Als extra overtuigingsmiddel hadden Matser c.s. al een plan laten tekenen, slechts als voorbeeld, om aan te geven hoeveel woningen in het gebied konden worden gebouwd. *‘Aannemende dat de gemiddelde gevelbreedte per woning 6 meter be-*

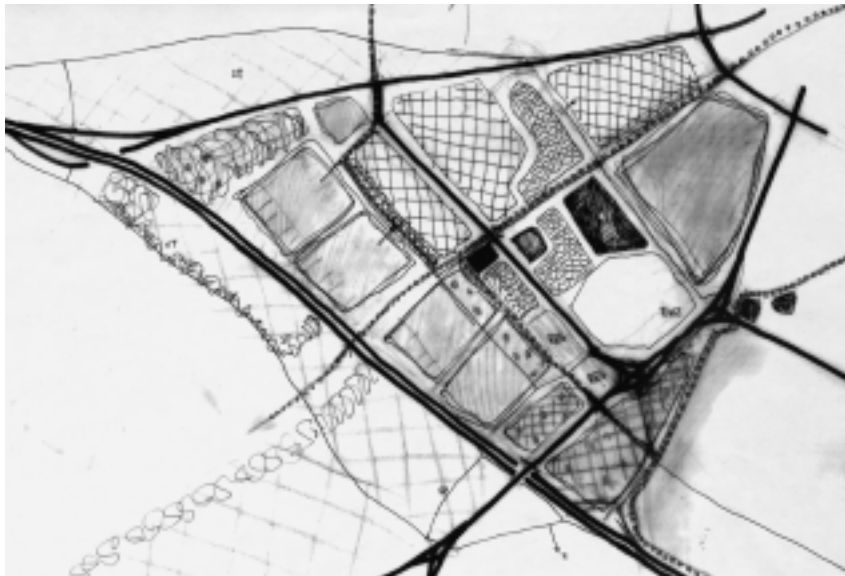
Deze foto van een maquette toont één van de plannen die er in de periode 1953-1966 voor de wijk werden ontworpen. Tientallen torenflats, een snelweg maar ook een flink bebost terrein. Niet bekend is van wiens hand dit plan is. (coll. Streekarchief)

draagt en dat de woonblokken bestemd voor hoogbouw worden gebouwd met 4 woonlagen', kwam men op een potentieel van maar liefst 3600 woningen.

De wijze waarop het verzoekschrift was opgesteld liet niets aan het toeval over. Alle argumenten tégen bebouwing werden bij voorbaat ontkracht. Voor agrarische doeleinden leende het gebied zich niet, daarvoor was de grond te 'schraal en onvruchtbaar'. Als recreatiegebied was het gebied te groot en ook niet geschikt: 'De ontgravingen benodigd voor de aanleg van enige nieuwe sportvelden voor de Hilversumse Mixed Hockey Club nabij de Bodemanweg⁵ bewijzen dit!'. Industrievestiging lag in hun ogen meer voor de hand nabij de haven en langs het kanaal. Kortom: 'Dit complex gronden [ligt] aangewezen en buitengewoon geschikt voor bestemming voor doeleinden voor volkshuisvesting en in het bijzonder voor economische, stedenbouwkundig verantwoorde en prettig bewoonbare arbeiders- en burgerwoonwijken.'

Het plan uit 1953 valt op door de dichte bebouwing in een stratenpatroon dat tot werkelijk verdwalen uitnodigt – alles lijkt op elkaar. Ook de bebouwing dicht op de rioolwaterzuivering zou, bij realisatie, grote inbreuk op het woongenot veroorzaken. In het plan is geen ander oriëntatiepunt voorzien dan de flats die de enorme hoeveelheid laagbouw omzomen. In feite fungeren de flatgebouwen als een stadsmuur die de aansluiting met de rest van de gemeente markeert, of beter gezegd: verhindert. Het aantal van 3600 woningen zou met dit plan met gemak te halen zijn.

Tegen de achtergrond van het explosief stijgende inwonertal (van 66.627 in 1935 naar 93.020 in 1953) zou men verwachten dat het plan goede kans maakte. De plannenmakers hadden echter buiten de waard gerekend door andere betrokkenen – de sportverenigingen – wat al te gemakkelijk weg te redeneren. Zo-

De Stedebouwkundige Dienst ontwierp vele plannen voor de wijk, vaak kwamen deze het schets-stadium niet voorbij. Wat wel jarenlang bleef terugkomen was de snelweg aan de zuidzijde. In deze schets is een door bomen omzoomde laan voorzien, komend vanaf de Zeverijnstraat en uitkomend op een voetbrug over de snelweg, richting Raaweg. (coll. Streekarchief)

dra deze lucht kregen van het plan dienden zij bij monde van de 'Commissie van Hilversumse Sportverenigingen gebruikmakende van de terreinen aan de Loosdrechtseweg, Radeweg en Vreelandseweg' ook een verzoekschrift bij de raad in. Na het uitspreken van hun bezorgdheid over het plan, waarin de dertien sportvelden die zij daar in gebruik hadden zouden moeten verdwijnen, kwamen de clubs met een forse tegenzet. Waar in het plan-Matser 79 van de beschikbare 90 hectare bestemd werden voor woningbouw en de resterende 11 hectare voor een bergingsvijver en recreatie, dachten de sportverenigingen tenminste 60 hectare nodig te hebben voor hun speelvelden. En ook zij vonden dat nergens anders in de gemeente zo'n geschikt terrein voor handen was.

De sportverenigingen hadden enig recht van spreken. In 1947 was door de gemeente een plan gemaakt om een Sportpark Zuid juist op de tussen Raaweg en Vreelandseweg gelegen terreinen aan te leggen. Dat plan was door gebrek aan geld niet uitgevoerd, maar daarmee nog niet van de baan.

Opnieuw een plan

Zoals gebruikelijk komen dergelijke tegenstrijdige belangen, omringd met adviezen van deskundigen en een voorstel van het college van burgemeester en wethouders, ter sprake in de gemeenteraad. Het college stelde voor om zowel de kool als de geit te sparen: 'Het komt ons voor dat de onderwerpelijke gronden zowel aan de woningbouw als aan de actieve recreatie dienstig kunnen worden gemaakt.' De verhouding tussen beide moest dan maar verder worden uitgezocht. Het plan van Matser c.s. werd in eerste instantie afgewezen vanwege de hoge bouwdichtheid. Opvallend is dat pas in dit voorstel het gebied als 'bekend als "De Kerkelanden"' wordt aangeduid. De raad ging akkoord en zowel de grondeigenaren als de sportclubs kregen eind december 1954 bericht van dit besluit.

Een blik op Kerkelanden vanaf de Raaweg eind 1965, kort voordat de bouw losbarstte. Weiden, bossages en ponies, veel meer zag men er niet. (coll. Streekarchief)

Anders dan men zou verwachten kwam het volgende plan niet van de gemeente, maar in juni 1955 van dezelfde rekwestranten als in 1953: een plan met woningbouw en sportvelden. Matsers, Smit en Van der Smit hadden inmiddels ‘overeenstemming’ bereikt met andere eigenaren van gronden in het gebied. Daardoor hadden zij het beschikbare oppervlak weten uit te breiden tot 119 hectare. Nu zou er zelfs tot aan de gemeentegrens met 's-Graveland en tot aan het Hilversumse Kanaal gebouwd kunnen worden. Juist dat gedeelte werd in het plan bestemd voor sport- en industrieterreinen. De ‘extreem hoge’ bebouwingsdichtheid van 43 woningen per hectare was in hun tweede plan iets ge-

reduceerd. Ook werd er meer rekening in gehouden met plantsoenaanleg en het aantal gebouwen van ‘openbaar nut’ – scholen en kerken – was uitgebreid. Desondanks verwachtten zij ruimte over te houden voor hetzelfde aantal van 3600 nieuw te bouwen woningen.

Nadat burgemeester en wethouders in juli 1955 dit herziene plan ontvingen, vonden ze dat de directeurs van Bouw- en Woningtoezicht en van Publieke Werken aan de slag moesten. Over de verhouding woningen-sportvelden moest immers nog een besluit worden genomen. Bovendien was in 1954 het rapport van de Commissie Industrie problemen verschenen. Daaruit bleek dat door de maatregelen waarmee de industrie uit het centrum werd geweerd, meer behoefte was aan industrieterrein aan de rand van de gemeente. Het werd tijd voor een eigen gemeentelijke visie.

Snelweg

De provincie speelde ook een rol bij de plannenmakerij: een uitbreidingsplan met nieuwe bestemmingen moest immers door het provinciaal bestuur worden goedgekeurd. Overleg met de Noord-Hollandse Planologische Dienst leerde dat deze wel heil zag in een bebouwingsplan. Ook greep men daar onmiddellijk de gelegenheid aan om een andere wens te realiseren: een nieuwe provinciale verbindingsweg langs het zuiden van Hilversum, tussen de Vreelandseweg en de nieuwe rijksweg 22 (de latere A27). Deze Zuidelijke Verbindingsweg, voor snelverkeer, met op- en afritten ter hoogte van de Loosdrechtseweg zou meteen de zuidelijke bebouwingsgrens van Kerkelanden moeten worden.

De dienst Publieke Werken bedacht vervolgens in 1956 een beperkt alternatief

Het definitieve ontwerp-uitbreidingsplan van 1966 gaf alle bestemmingen in de wijk aan. Daarvan is bij de daadwerkelijke bouw niet meer afgeweken. De vorm van de bebouwing lag nog niet vast: de hofjes-structuur was al wel ontworpen maar het aantal en de plaats van de torenflats werd anders. Het winkelcentrum heeft hier nog de vorm van onoverdekte winkelstraten. (coll. Streekarchief)

voor het intensieve bebouwingsplan van Matser c.s.: slechts 40 hectare werden voor woningbouw bestemd, het overige grotendeels voor industrie. De sanering van de kern zou bedrijven steeds meer naar de buitenrand van de stad dwingen. Daarom moest gefaseerd, al naar de behoefte, een volgend deel van Kerkelanden als industrieterrein in gebruik kunnen worden genomen. Men raamde een maximum van 1400 woningen. Zeshonderd daarvan moesten gereserveerd blijven voor inwoners die door de kernsanering (waarvan iedereen destijds nog dacht dat deze voortgang zou vinden) moesten verhuizen.

Matser c.s. hadden zich inmiddels in de NV De Kerkelanden verenigd en lieten van het plan van Publieke Werken geen spaan heel. Het begon op opbieden en afdingen te lijken: nu meende de combinatie zelfs 4000 woningen te kunnen reali-

De start van de aanleg van de Kerkelandenlaan eind 1966. Het bouwrijp maken van de wijk: de aanleg van riolering, leidingen, straten en wegen was een taak van de gemeente. Vervolgens werd de bouw van woningen en andere gebouwen grotendeels overgelaten aan woningbouwverenigingen en projectontwikkelaars. (coll. Streekarchief)

seren. Sportvelden konden volgens de NV in het Corversbos worden aangelegd – fraai was dat bos immers niet. De verkeersweg zou veel zuidelijker moeten worden gelegd om het potentieel aan woningen uit te breiden. En dan kon die weg via het terrein van Zonnestraal naar de Nootweg worden geleid. Ook dat was geen probleem, betoogde men. Er zouden op het landgoed immers slechts een paar in de oorlog gebouwde huizen hoeven te verdwijnen. Industrie wilde de NV nog steeds in de westelijke hoek van Kerkelanden, tegen de Vreelandseweg aan.

De gemeente won adviezen in van externe adviseurs, waaronder de bekende ingenieur J. de Ranitz, die in 1961 het nieuwe structuurplan voor het centrum zou ontwerpen. Ook Dudok, inmiddels niet meer in gemeentedienst, werd nog geraadpleegd over de mogelijkheden in Kerkelanden. Duidelijk was dat men tegenover de overrompelende aanpak van de NV De Kerkelanden eigen zwaargewichten wilde inzetten.

Creatief

Het voert hier wat te ver om alle overleg op te sommen dat op elk plan volgde. Jarenlang praatte men met elkaar over zaken als: wie zou het uitbreidingsplan nu ontwerpen – gemeente of NV; moest men onteigenen of niet; hoeveel meer of minder woningwetwoningen dan wel vrije sector woningen te bouwen, en zo voort. Ieder aspect werd tegen het licht gehouden en van alle kanten bekeken en gewogen.⁶ Grootste struikelblok bij dit alles bleek de verbindingsweg. De gemeente kon niet akkoord gaan met aantasting van Zonnestraal en de Hoorneboegse heide door een tracé langs de grens met Loosdrecht, terwijl de NV tegen een tracé noordelijker van de Raaweg en parallel aan de Kolhornseweg was gekant. Dat zou de ruimte voor nieuwe woningen immers met circa 30 hectare verminderen!

Met de oprichting van een gemeentelijke Stedebouwkundige Dienst in 1960 leek er een oplossing te komen voor de slepende kwestie Kerkelanden. De dienst kreeg als enige taak het adviseren van het gemeentebestuur inzake en het ontwerpen van stedenbouwkundige plannen. De hoogste prioriteit lag bij een plan voor Kerkelanden.

Enthousiast wierp men zich op de nieuw te bouwen wijk. Allerlei schetsen kwamen van de tekentafels, soms zo creatief dat ze heden ten dage slechts met moeite te interpreteren zijn.⁷ In samenwerking met De Ranitz kwamen de gemeentelijke stedenbouwkundigen binnen een jaar tot een plan dat gekenmerkt wordt door een zekere hokkerigheid.

Een enorm gebied langs de Vreelandseweg werd bestemd voor sportvelden. De wijk zou ontsloten worden door drie toegangswegen: vanaf de Vreelandseweg, vanaf de Diependaalselaan en vanaf de Loosdrechtseweg. De verbindingsweg voor snelverkeer ten zuiden van de wijk zou worden overbrugd voor voetgangers zodat zij het groene gebied langs de Raaweg zouden kunnen bereiken. In de hoek tussen Loosdrechtseweg en verbindingsweg zou een gebied worden gereserveerd voor de door de NV zo gewenste villabouw (aan overlast door verkeerslawaaï dacht men blijkbaar nog niet). En midden in de wijk, voor de broodnodige oriëntatie, plande de dienst een kerk en een café. De NV was echter verre van tevreden; het plan liet slechts ruimte voor de bouw van 1880 woningen, waarvan de helft in flats. Dat was bij lange na niet de exploitatie waarop men had ingezet. Ook dit plan verdween van tafel en overleg bleef volgen op overleg.

Plan 1964

Uiteindelijk kwam de Stedebouwkundige Dienst in 1964 met een concept-uitbreidingsplan voor Kerkelanden, waarin de bestemmingen vastlagen, de verschillende woningtypen gepositioneerd werden en de aantallen van elk type bepaald. Tevens was aangegeven waar scholen, kerken en winkels zouden kunnen worden gevestigd, welke ruimte voor industrie kon worden ingeruimd en hoe het wegenpatroon zou lopen. Sportvelden kwamen in het bestemmingsplan niet meer voor. Daarvoor zocht en vond men een oplossing op grondgebied van de gemeente Loosdrecht, aan de overzijde van de Raaweg. Daarnaast werden bij Crailoo en langs het Kininelaantje, op grondgebied van 's-Graveland, sportcomplexen aangelegd.⁸

Het storten van het eerste beton voor het Lutherhof door burgemeester J.J.G. Boot op 14 december 1966. De woningen in dit hofje werden begin november 1967 opgeleverd. (coll. Streekarchief)

Jarenlang werd Kerkelanden gesierd door hoge hijskranen en tijdelijke rails waarover deze manoeuvreerden. Hier de eerste rij woningen van Lutherhof in aanbouw in het voorjaar van 1967 met aan de horizon de toren van Vituskerk nog net zichtbaar. (coll. Streekarchief)

Het ontwerp-bestemmingsplan was geen eindpunt. Allerlei wijzigingen werden nog doorgevoerd en soms gingen die verder dan de ontwerpers hadden kunnen bevroeden.

De winkels in de wijk dacht men aanvankelijk onder te brengen in een complex van winkelstraten middenin de wijk. In de jaren vijftig waren winkels in nieuwe woonwijken als winkel-woonhuizen gebouwd: rijtjes winkels met daarboven flats, zoals aan de Leemkuilen, of als winkelgalerijen zoals in het Van Riebeeckkwartier. Daar trof men doorgaans een groenteboer, slager, bakker en andere winkels voor de dagelijkse boodschappen aan. Dergelijke winkelvoorzieningen vonden de stedenbouwers inmiddels ouderwets en ongerieflijk. Bovendien wensten ze voor de hele wijk op één locatie alle winkels te concentreren.

Voor Kerkelanden dachten de projectontwikkelaars en stedenbouwkundigen dus grootschaliger en gingen ze te rade in het buitenland. Een mall naar Amerikaans voorbeeld zou het niet worden, maar wel zag men rond een groot overdekt binnenplein naast bovengenoemde soort winkels ook een restaurant, kledingzaken en natuurlijk de grootste kruidenier van Nederland. Het eerste overdekte winkelcentrum van Hilversum zou in Kerkelanden komen.

Hoogbouw

De bouwhoogte van de flatgebouwen was een ander onderwerp waarover de deskundigen jarenlang met elkaar twistten. Over de voordelen van laagbouw ten

opzichte van hoogbouw was ook vóór 1964 al decennialang gediscussieerd, onder aanvoering van Dudok. Hij zag lange tijd de eengezinswoning, het 'familiehuis' als enige 'humane' woonvorm. Daarentegen waren er ook al tientallen jaren voorstanders van hoogbouw te vinden: zó kon men immers ruimte maken voor grasvelden, bomen, speelgelegenheden en andere gemeenschappelijke ruimten. De directeur van de Stedebouwkundige Dienst, ingenieur P.R. van Nifterik, was in 1964 nog geen groot voorstander van een bouwhoogte van meer dan drie woonlagen, maar zag het als onvermijdelijk dat men 'ooit' in vier woonlagen zou gaan bouwen. Hij verwees zelfs naar 'fraaie' voorbeelden in Groningen, Enschede en Haarlem met zeven of meer woonlagen. De directeur van Bouw- en Woningtoezicht, ir H.Ch. van der Wal, was hier faliekant tegen. Hij had sociologische en architectonische bezwaren en vond torenflats daarnaast een onaantastbare aantasting van het landschap.⁹

Het kwam er natuurlijk toch van. Drie torenflats zouden er in Kerkelanden gebouwd worden, met elk 14 woonlagen. Dat belette het Gewest Gooi en Vechtstreek overigens niet om nog in 1974 een 'richtlijn' aan te nemen waarin de bouw van flats van meer dan 10 meter hoog werd afgewezen.

De Zuidelijke Verbindingsweg tussen de provinciale weg en de rijksweg 22 prijkte nog steeds op de tekeningen, behorend bij het ontwerp-bestemmingsplan van 1964. Haalbaar bleek de weg echter niet. De aanslag op natuurgebied, bezwaren van de gemeente Loosdrecht en moeizame onteigeningsprocedures maakten de aanleg vrijwel onmogelijk. Uiteindelijk besloot het gemeentebestuur in 1967 de knoop maar door te hakken en de Diependaalselaan als verbindingsweg in te richten.

Kerkelanden in verregaande staat van bebouwing, circa 1969. De zeven hoven zijn alle bewoond evenals de drie torenflats. Het winkelcentrum liet nog even op zich wachten. (coll. Streekarchief)

Al deze ontwikkelingen lagen nog wat verder in de toekomst. Het ontwerpbestemmingsplan maakte het mogelijk om tot onteigening van benodigde bouwgronden over te gaan en om met het bouwrijp maken van de wijk te beginnen. Het bouwteam Kerkelanden, met vertegenwoordigers van alle betrokken instanties (provincie, gemeente, woningbouwverenigingen, aannemer en architect), kon op 12 februari 1965 aan de slag om het bouwplan vorm te geven.

De woningwetbouw werd als eerste gepland. Zeven 'hoven' zouden er komen, één van elke woningbouwvereniging en één van de gemeente. Op woensdag 14 december 1966 stortte burgemeester J.J. Boot het eerste beton voor de 'Kerkelandenbouw'. Hij sprak daarbij de hoop uit dat de aannemer, A. Slokker NV, met voortvarendheid zijn taak zou uitvoeren. Dat bleek niet tegen dovemansoren gezegd: binnen één jaar, op 15 november 1967, werden de eerste gemeentelijke woningen officieel in gebruik genomen. P.C.W. Bogaers, oud-minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, ontsloot 'eigenhandig' de voordeur van Lutherhof 2, het huis van de familie Spieksma. Tevoren had Bogaers het straatnaambordje van het Lutherhof onthuld met behulp van een rijdende kraan.¹⁰

Noten

- 1 Streekarchief Gooi en Vechtstreek (SAGV), Secretarie-archief gemeente Hilversum, 1940-1959, inv.nr. 1083.
- 2 J. Diederich, *Karakter en groei van Hilversum*. Leiden, 1952. (Sociologische en sociografische studiën; 3)
- 3 SAGV, Database Bouwvergunningen gemeente Hilversum 1892-2000.
- 4 SAGV, Database Eigendomsbewijzen gemeente Hilversum 1860-1989.
- 5 Bedoeld wordt het verlengde van de Bodemanstraat, die ongeveer parallel aan de in 1937 gereedgekomen Vreelandseweg naar de Berg van Houtman liep en de Raaweg kruiste. De Raaweg liep oorspronkelijk, vóór de aanleg van het Hilversums Kanaal en Kerkelanden, vanaf Tuincentrum Puik door tot de Stenen Brug aan de Beresteinseweg.
- 6 Voor wie álles wil weten over deze kwesties is een chronologisch verslag beschikbaar in: SAGV, archief Stedebouwkundige Dienst gemeente Hilversum 1960-1982, inv.nr. 58.
- 7 SAGV, archief Stedebouwkundige Dienst 1960-1982, inv.nr. T1.
- 8 SAGV, archief dienst Publieke Werken, 1915-1981, inv.nrs. 1792-1839.
- 9 SAGV, archief Stedebouwkundige Dienst, 1960-1982, inv.nr. 147.
- 10 *De Gooi- en Eemlander*, 15 en 16 november 1967. Overigens waren de eerste woningen van het Lutherhof toen al ingericht en bewoond door de nieuwe bewoners, zoals op de krantenfoto is te zien.